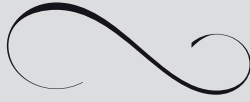

HER DEM YENİDEN DOĞARIZ

-Yunus Emre Yazıları-

ISBN: 978-605-71219-1-2

Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi Yayınları: 03

Tür: İnceleme – Araştırma

Sertifika No:
40258

Tasarım
Gökhan KOÇ

BANDIRMA ONYEDİ EYLÖL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi Rektörlüğü
10200 Bandırma – Balıkesir / Türkiye

Tel : 0 266 717 01 17

Faks : 0 266 717 00 30

www.bandırma.edu.tr

banuyayınları@bandırma.edu.tr

@fbtwti/bandırmauni

Editör

Prof. Dr. Osman ÜNLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Sibel AY

Basım Tarihi: Aralık 2021

Baskı

Seçil Ofset

100. Yıl Mah. Massit Matbaacılar
Sitesi 4. Cadde No: 77

Bağcılar / İSTANBUL

Tel: +90 (212) 629 06 15 pbx

Serfika No: 44903

RETORİK, TASAVVUF VE BEŞERİLİĞİN KESİŞME NOKTASINDAKİ ŞAİR: YÛNUS EMRE*

*Namık Açıkgöz***

Bütün şiirlerde olduğu gibi, Yûnus Emre geleneğindeki şiirler de, çoklu okumaya uygun şiirlerdir. Özellikle, Yûnus Emre gibi bir gelenek ve zihniyet ekolünün başlatıcısı şiirlerde, çoklu okuma zaten şarttır.

Gelenek başlatan şiirler, salt edebiyat açısından okunabileceği gibi, sosyal dönem yansıması, dil tarihi, tasavvufi sembollerin kullanımı, şiirlerde işlenen beşerî duygular açısından da incebilir ve hatta bu açılardan incelenmesi gerekir. Hele medeniyet dairesi değiştiren toplumlarda, meydana gelen değişmelerin nabzının tutulabilmesi için, bu tür metinlere başvurmak elzemdir.

Yûnus Emre şiirlerinde, Türkçe'nin 13. yüzyılda kazandığı retorik zenginliği görmek mümkündür. Kelimelerin sembolik değeri ve yüklenen anlam kıymeti, kelimelerin sessel ve anlamsal ilişkisi ve

* Bu yazı, Manisa Yunusemre Belediyesi tarafından 19-21 Ekim 2017 tarihleri arasında düzenlenmiş olan 3. Uluslararası Yûnus Emre Sempozyumunda sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

her kelimenin şiir dilinde yer alabilme kabiliyeti açısından Yûnus Emre şiirleri son derece zengin bir metinler dizisidir.

Yûnus Emre şiirleri, Türklerin tasavvuf dünyasındaki ilk lirik şiir örneklerindedir. Yesevî geleneğinin didaktik boyutu, Batı Türkçesinde Yûnus Emre ile aşılp lirik dile dönüşmüştür ve bu dönüşümde tasavvuf zihniyeti, dili ve sembolleri de önemli roller üstlenmiştir.

Edebî ve tasavvufî açıdan zengin bir görünüm arz eden Yûnus Emre şiirlerinde insani duygu zenginliği de dikkati çeker. Bu şiirlerde, üzülen, kahrolan, merhamet eden, hayran olan, vefalı olan, ye'se kapılan ve mutlak bir sevgiye teslim olan son derece geniş bir duygu skalası vardır. Fakat Yûnus Emre şiirlerinde en fazla işlenen duygu acıma, merhamet ve hüzündür. Bu duygular, şiirlerde bir arınma vesilesi olarak kullanılır.

Giriş

Bütün edebiyat metinleri, retorik (belâgat, bedî' ü beyân), muhteva ve insan olmak üzere başlıca üç hususiyetten oluşur. Retorik, yani sözün edebiyat kuralları çerçevesinde söylenmesi, muhteva ve insan unsurunun zeminini teşkil eder. Muhteva, geniş bir alan olup zihniyet, telakkîler, kabuller, inançlar, olaylar ve olgular gibi unsurlardan meydana gelir. İnsan ve beşerîlik ise, metinde yer alan beşerî his ve hasletlerle ortaya çıkar. Kısacası, metnin edebiliğini sağlayan bu üç husustan birisi yoksa metin edebiyat eseri olmaktan çıkar.

Edebî tür ve şekillerde, üç temel hususun kullanılış farklılığı vardır ve en yoğun kullanımı şiirde görülür. Çünkü şiirin bizzat kendisi, yoğun ve sembolik söyleyiş ve öbür yandan da kelimeler arası ilişki ile nakledilmek istenen duygu, düşünce ve kanaatlerin sessel ve anlamsal ifadesidir.

Edebî bir metin sadece retorik açıdan okunabileceği gibi, birbirinden bağımsız olarak diğer iki unsur açısından da okunabilir.

Muhteva okumasının içine, o toplumda olan her şey dâhil edilebilir. Tarih, sosyoloji, psikoloji, zihniyet, telakkîler, din, tabiat gibi başlıklar altında ele alınabilecek olan muhteva, retorikten uzak düşüldüğünde, başka disiplinlere malzeme veren bir metin hâline dönüşür. Kezâ retorikle ilişkilendirilmemiş insanî hususiyetler, daha çok psikolojik bir çalışma gibi görülebilir. Fakat metni edebî yapan ve bir medeniyete veya kültüre mâl eden hususiyet, retorik, muhteva ve insan unsuru olmak üzere, üçünün birlikte mütalaa edilmesidir. Her üç unsurun da bir arada ve aynı önemle ele alınmasına “çoklu okuma” demek mümkündür.

Bütün şiirlerde olduğu gibi, Yûnus Emre geleneğindeki şiirler de, çoklu okumaya uygun şiirlerdir. Özellikle, Yûnus Emre gibi bir gelenek ve zihniyet ekolünün başlatıcısı şiirlerde, çoklu okuma zaten şarttır.

Gelenek başlatan şâirler ve şiirler, salt edebiyat açısından okunabileceği gibi, sosyal dönem yansıması, dil tarihi, tasavvufî sembollerin kullanımı, şiirlerde işlenen beşerî duygular açısından da incelenebilir ve hatta bu açılardan incelenmesi gerekir. Hele medeniyet dairesi değiştiren toplumlarda, meydana gelen değişmelerin nabzının tutulabilmesi için, bu tür metinlere başvurmak elzemdir.

Yûnus Emre şiirlerinde, Türkçe'nin 13. yüzyılda kazandığı retorik zenginliği görmek mümkündür. Kelimelerin sembolik değeri ve yüklenen anlam kıymeti, kelimelerin sessel ve anlamsal ilişkisi ve her kelimenin şiir dilinde yer alabilme kabiliyeti açısından Yûnus Emre şiirleri son derece zengin bir metinler dizisidir.

Kendi çağına yakın şiirlerle Yûnus Emre şiirleri mukayese edildiğinde, onun, Batı Türkçesi havzasında bir edebiyat ve özellikle “şiir dili” kurucusu olarak görülmesi normaldir. Maalesef Batı Türkçesi'nin daha eski örnekleri elimizde bulunmamakta, Türkçe şiir dilinin en eski örnekleri olarak *Divanu Lugati't-Türk*'deki örnek manzum metinler, *Divan-ı Hikmet*, *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakâyyk* gibi örnekler bulunmaktadır. DLT'deki bazı örnekler Batı

Türkçesi şiir dilinin müjdesini vermesi açısından önemlidir fakat aradaki 200 yılın örnekleri maalesef yoktur. *DLT*'deki örneklerden 200 yıl sonra, Batı Türkçesi şiir dili Yûnus Emre ile ilk olgun örneklerini vermeye başlar.

Bir dilde edebiyat ve şiir dilinin oluşması çok önemli bir merhaledir ve bu durum, o dilin işlenmeye müsaitliğini ve usta şahsiyetler elinde yoğrularak bir “üst dil” hâline gelebileceğini gösterir. İşte Yûnus Emre, Batı Türkçesi havzasında, dile retorik zenginlik katma geleneğini başlatan ve Batı Türkçesine “üst dil” olma yolunu açan şahsiyettir.

Tabii ki şunu da söylemeden geçmemek lazımdır: Yûnus Emre, edebî mükemmellik gösterisi için şiir söylememiştir; o içinde yaşadığı tasavvufî heyecan ve cezbenin sâikiyle şiir söylemiştir. Yani Yûnus Emre'nin şiiri, sistemli bir kurgudan ziyade, yaşanan bir heyecanın eseridir. Bu heyecan, kelimelere dönüşürken retorik süzgeçten geçerek şekillenmiş ve sözün etkisinin arttığı bir anlatım şekline dönüşmüştür. Bu dönüşme de bir bilinçten ziyade bir heyecan eseridir. Bu açıdan bakıldığında Yûnus Emre'nin şiiri, kesbî değil, vehbî; yani Allah'ın ilhamıyla gerçekleşen bir olgudur. İlâhî ilham ile birleşen basit ve gündelik söyleyiş, Yûnus Emre şiirinin temel karakteristiğidir.

Meselâ tasavvufun fenâ fi'llâh, bekâ bi'llâh makamlarını, uzun uzun ve sofistike bir şekilde anlatmaz. O,

Cennet cennet didükleri bir ev ile bir kaç hûrî

İsteyene virgil anı bana seni gerek seni (Tatçı 381/8)¹

derken marifetullah'a erişmiş bir mü'min bilincini, basit ve günlük dil çerçevesinde ifade eder gibidir ama cümle kurgulaması ve sessel kurgusu, o ifadeyi didaktik vaaz seviyesinden şiir seviyesine yükseltir. Böyle bir tasarruf, yoğun dinî nasların beşerileştirilerek insan psikolojisine daha yakın hâle getirilmesinden ibarettir. Yani Yûnus

1 Bu yazıda şu eser esas alınmıştır: Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Divanı-Tenkitledi Metin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Emre, ilahî sözleri, beşerî yorumlarla topluma mâl etme başarısı göstermiş birisidir.

Yûnus Emre şiirleri, Türklerin tasavvuf dünyasındaki ilk lirik şiir örneklerindedir. Yesevî geleneğinin didaktik boyutu, Batı Türkçesinde Yûnus Emre ile aşılp lirik dile dönüşür.

Edebî ve tasavvufî açıdan zengin bir görünüm arz eden Yûnus Emre şiirlerinde insanî duygu zenginliği de dikkati çeker. Bu şiirlerde, üzülen, kahrolan, merhamet eden, hayran olan, vefalı olan, ye'se kapılan ve mutlak bir sevgiye teslim olan son derece geniş bir duygu skalası vardır. Fakat Yûnus Emre şiirlerinde en fazla işlenen duygu acıma, merhamet ve hüzündür. Bu duygular, şiirlerde bir arınma vesilesi olarak kullanılır.

Yûnus Emre şiiri, hem insanî-beşerî olmayı öncedeği hem de doğal bir retorik zenginlik sergilemesi yönüyle, Türkler için yeni bir kelime dağarcığı olan tasavvufî terimlerle, diri, süreklilik arz eden ve her zaman etkili olabilecek bir şiirdir.

Tasavvuf Terminolojisi ve Yûnus Emre Şiiri

Türklerin muhtemelen 9. yüzyıldan itibaren karşılaştıkları İslam dini ile ilgili terimler ve bunların arasında tasavvufî mahiyet arz eden kelimeler, Yûnus Emre şiirinde, bir vaaz dili yansıması şeklinden arınıp imge dünyasını zenginleştiren birer şiir kelimesine dönüşür. Meselâ tasavvufun temel düsturlarından olan şerî'at, tarikat, hakikat ve ma'rifet aşamaları Yûnus Emre'de şöyle şiirleşir:

Şerî'at tarikat yoldur varana

Hakikat ma'rifet andan içeri (290/8)

Yûnus Emre bir başka şiirinde hakikate ermek için gereken yedi nişanın (milleti yermemek, nefsinin semirtmemek, nefsinin kul olmamak, cümle heveslerden geçmek, dünyadan münezzeh olmak) üçünü gizleyerek zikrettiğini şöyle söyler:

Vasf-ı hâlin eydiserem vuslat hâlin bilenlere

Yidi dürlü nişan gerek hakikate irenlere

*Bu yidisinden birisi eksük olursa olmaya
Birisi eksük gerekmez bu sarp yola varanlara*

*Evvel nişânı bu durur yirmeye cümle milleti
Yirenler kaldı yirini yir degmedi yirenlere*

*İkinci nişânı budur hiç nefsiñi semirtmeye
Zinhâr siz andan olmanuz nefsiñe kul olanlara*

*Üçüncü nişânı budur cümle heveslerden geçe
Hevesler eri yolda kor yitemez yol varanlara*

*Dördüncü nişânı budur dünyâdan münezzeh ola
Dünyâ seni sayru eyler ne kul kaysı sayrulara*

*Yûnus yidi didi evet üçini gizledi
Anı dahı eydivirem gelüp halvet soranlara (298)*

Dikkat edilirse, Yûnus Emre bu şiirinde, hakîkate ermek için yedi nişandan dördünü söyler ve üçünün ancak halvette zikredilebilecek, yani belli bir olgunluğa ulaşıp bire-bir kalındığında mahrem bir şekilde zikredilebileceğini söyler.

Yûnus, bir başka şiirinde, gerçek âşığın dünya ve ahiret peşinde olmadığını ve böbürlenmeyi kovmayanların da gerçek âşık olamayacaklarını söyler:

*Girçek 'âşık olan kişi anmaya dünyâ-âhiret
'Âşık degüldür ol kişi yüriye 'izzeti kova (2/2)*

İlahî aşka erenlerin, tevhid bilincine ulaştığını söyleyen Yûnus, bu âşıkların da gerçek güzelliği (dîdâr'ı) gördüklerini söyler:

*Bu tevhid tonunu geyen varlugını yoga sayan
İş bu yola kâyım turan mutlak bilün ol er durur*

*Ol işler tamâm olıcak ol düzenlik dirilicek
Gözün hicâbın silicek yir-gök tolu dîdâr durur (61/9,10)*

*Bize didâr gerek dünyâ gerekmez
Bize ma'nî gerek da'vâ gerekmez*

*Bize ışk şerbetinden sun iy sâkî
Bize Uçmak'da kevser gerekmez (101/1,3)*

Yûnus,

*Bu dervişlik turagı bir 'acâyib turakdur
Derviş olan kişiye evvel dirlik gerekdür (84/1)*

beytiyle başlayan şiirinin tamamında dervişliği anlatır. Bu, tasavvuf mayasının çalındığı yeni insan tipini anlatması bakımından önemlidir. Ayrıca, tasavvufî bir tip olan derviş'in şiirde yer almasının da ilk örneklerindedir.

Yûnus şiirinin temelinde aşk vardır. Elbette bu ilahî bir aşktır ve Yûnus'a göre insanı değerli ve mutlu kılan bu aşktır. Tasavvuf, bu aşkı yaşayanların kazandığı bir bilgi seviyesidir; âşık olmayanlara ne tasavvufî ne de başka bir şekilde öğüt verilebilir; onlar öğütten anlamayan hayvan gibidirler:

*Aşksuzlara virme öğüt öğüdünden alur degül
Aşksuz âdem hayvân olur hayvân öğüt bilür degül (157/1)*

Yûnus Emre Şiirinde Beşerî Duygular

Yûnus Emre, şiirlerinde muhtelif beşerî duyguları işlemiştir. Zaten edebî metinlerde insan duygularıyla ve hasletleriyle yer alır. Yani metinlerde işlenen insanlar, insan oldukları için değil, bazı duygu ve hasletlerle mücehhez olmalarıyla yer bulurlar. Yûnus Emre şiirlerinde de aşk, kahır, korku, nifak, hırs, hüzn, merhamet gibi olumlu ve olumsuz duygular işlenir.

Aşk: Yûnus Emre şiirinin genel muhtevası "ilahî aşk" olarak tavsif edilse de, bu ilahî aşkı yaşayanların bu dünyanın insanları olduğu göz ardı edilemez. Yûnus Emre'nin şiirindeki insan da üzülür,

sevinir, sever, kahrolur... Veya Yûnus Emre de hırs, kin, nefret, kibir gibi olumsuz duyguları eleştirir.

Yûnus Emre'nin şiirinde en çok geçen ve duygu ifade eden kelime muhtemelen “aşk” ve “sevgi” kelimeleridir. “Aşk gelicek cümle eksüklük biter” diyen ve düşünce sistemini “Allah aşkı”yla kurgulayan bir şair için bu son derece normaldir.

Kendisini “Ben gelmedin davî için/Benim işüm sevi için” manifestik cümleleriyle tanımlayan ve “gönüller yapmaya geldiği”ni söyleyen Yûnus Emre, aşksız insanlara söylediği sözlerin kayalarda yankılanan bir sese dönüştüğünü şöyle söyler:

*İşksuzlara benüm sözüm benzer kaya yankusına
Bir zerre işkı olmayan bellü bilün yabandadır (65/3)*

Benzer bir kurgulamayla aşkı olmayan gönlün taşta benzediğini ama aşkın da her şeye canlılık veren bir güneş gibi olduğunu dile getirir:

*İşidün iy yârenler işk bir güneşe benzer
İşkı olmayan gönül meseli taşta benzer (66/1)*

Tabii, aşk denen duygunun bireysel ve toplumsal bedelleri vardır. Kesret âleminde aşk peşinde koşan biri için her türlü cefayı çekmek mukadderdir. Yûnus, bunu şöyle ifade eder:

*Dürlü dürlü cefanun adını işk virmişler
Bu cefaya katlanan dosta halvet irmişler (68/1)*

Korku: Yûnus Emre şiirlerinden çok işlenen korku, ölüm ve kaderden kaynaklanan akıbet korkusudur. Bunun ikisinin de temeli tasavvufta “Allah korkusu” demek olan “mehâfetu’llah”tır. Yûnus Emre, “ölüm korkusu”nu en trajik şekilde ifade ettiği şiirlerinden birisinde, şiirine gözün görme özelliğini, dilinde konuşma yetisini kaybettiği ânı ifade ederek başlar. Şiirin devamında ise Yûnus, ölümle ilgili genel manada, Azrâil'e karşı kimsenin gücünün yetmeyeceğini ve onun bir dem gelip ansızın can alacağını; sonra ölü bedenini yıkanıp kefenleneceğini, ölü salâhlarının verileceğini; akabinde ağaç ata (tabut)

bindirilip mezara götürüleceğini ve nihayetinde üç gün sonra da unutulmaya başlanacağını şöyle dizelere döker:

*Anmaz mısın sen şol günü gözün nesne görmez ola
Düşe sûretün topraga dilün haber virmez ola*

*Çün 'Azrâil'i ne tuta assı kılmaz ana-ata
Kimse döymez o heybete halkdan meded irmez ola*

*Gele sana cân alıcı dahı cân alur kılıcı
'Aklum başdan alıcı bir dem aman virmez ola*

*Evvel gele şol yuyucu ardınca şol su koyucu
İledüp kefen sarıcı bunlar hâlin bilmez ola*

*Oglañ gider danışmana saladur dosta düşmana
Sonra gelmek peşimâna sana assı kılmaz ola
Agaç ata bindüreler sinden yana göndereler
Yir altına indüreler kimse ayruk görmez ola*

*Üç güne dek oturalar hep işüni bitüreler
Ol dem dile getüreler ayruk kimse anmaz ola*

*Yûnus miskin bu ögüdi sen sana virsen yig idi
Bu şimdiki mahlûkâta ögüt assı kılmaz ola (6)*

Kahr: Sahiplenme duygusuyla yakından alakalı olan kahr duygusu, sahiplenilmek istenen şeye sahip olunamadığında yaşanır. Bu varlık ve zenginlik olur, dostluk olur, sevgili olur... Şayet bunlara sahip olunamıyorsa, insan kahırlanır. Yûnus Emre de bir insandır ve onun da kahrı vardır ama Yûnus'un kahrı ve meselesi önce kendisiyledir. O kahırlanıp beddua etmez. Onun kahrı kendini arındırma yönünde ve karşısındakini de yüceltme şeklide tezahür eder. Şu beyitlerde kendisine yabancı olanların ve ona zehir

sunanların haklarında iyi dileklerde bulunan Yûnus, aslında muhataplarını yüceltirken, kendisini de güya değersizleştirerek arındırır ve bunu kendine yönelik bir kahır duygusu olarak şiirleştirir:

*Her kim bana agyârısa Hak Tanrı yâr olsun ana
Her kancaru varurısa bâğ u bahâr olsun ana*

*Bana agu sunan kişi şehd ü şeker olsun aşî
Gelsün kolay cümle işi eli irer olsun ana*

*Önümce kuyî kazanı Hak tahtın agdursun anı
Ardumca taşlar atana güller nisâr olsun ana*

*Acı dirliğüm isteyen tatlu dirilsün dünyede
Kim ölümüm isterise bin yıl ömür virsün ana*

*Her kim diler ben hâr olam düşmen elinde zâr olam
Dostları şâd u düşmanı dost u agyâr olsun ana*

*Miskin Yûnus'un dünyede güldüğünü işitmeyin
Agladugum isteyene gözüm bınar olsun ana (13)*

Yûnus'un yalnızlık merkezli ve kendisine yönelik bir kahır duygusunu işlediği, onun çok bilinen mısraları arasında yer alan beyit şöyledir:

*Bir garip ölmüş diyeler üç günden sonra tuyalar
Sovuk suyla yuyalar şöyle garîb bencileyin (277/6)*

Kendisine yönelik kahır duygusunu bir diğer beytinde dillendiren Yûnus Emre, çaresizliğin doğurduğu bir hüznle oluşan kahrı yaşayan insandır:

*Bu dünyede bir nesneye yanar içüm göyner özüm
Yigit iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi (388/4)*

Yûnus Emre, şiirlerinde kendini kınama (melâmetilik) makamında kendine yönelik kahır duygularını işlerken, zaman zaman da dışa ve topluma dönük kahır duyguları da işler. Mesela bütün

devirlerde olduğu gibi Yûnus Emre'nin yaşadığı devirde de bilgiçlik taslayanların muteber olduğu vâkiymiş ki, Yûnus,

Şimd'üç buçuk okıyan derin dânişmân olur (58/2)

diyerek bu durumu kahırlı bir dille eleştirir.

Yûnus, “ışk neylesün senünile” tekrarı ile biten beyitlerle oluşturduğu şiirinde (347. şiir), baştan sona aşka layık olmayan insanlara kahreder. Bu tür insanların içi dışı murdardır. Gönül gözü uyur. Âşıklara yoldaş sâdıklara da yar olmazlar. Ayrıca ölmenden önce ölmezler. Dünya gözünü açıp gönül güzünü kapatan bu tür insanların gönlüne karanlık dolar. Gerçek dervişler cihanı dolduran yalan dünya işlerine aldırılmazlar. Dervişlik de görünüşle, kılık-kıyafetle olmaz, gönülle olur ve asıl sorununu gönülde yaşayanlar derviş olamazlar. Ve sonunda doğru yola (sırat-ı müstakîm) girmeyenler vardır... Aşk bütün bunlara hiç tesir eylemez. Yûnus bunu şöyle anlatır:

*İçün taşun murdâr iken 'ışk neylesün senünile
Gönlün gözi uyur iken 'ışk neylesün senünile*

*Âşıklara yoldaş olup sâdıklara yâr olmadun
Ölmezden öndin ölmedün 'ışk neylesün senünile*

*Dünyâ gözün rûşen idüp gönül gözün kör eyledün
Zulmet tolıcak gönlüne 'ışk neylesün senünile*

*Bize girçek derviş gerek cihân toldı dâ'vâ ile
Yalan da'vâ ider isen 'ışk neylesün senünile*

*Dervişliği sanma hemân sûret düzmeğile olur
Dilde ise senün işün 'ışk neylesün senünile*

*Yûnus Emre hoş derdile süre göre gel devrânunu
Togrı yola gitmez isen 'ışk neylesün senünile (347)*

Bir başka beytinde Müslüman'ın şefkatli ve merhametli olması gerektiğini söyler ama kendi yaşadığı devirde de “gönli açık” Müslüman'ın olmamasına kahırlanır:

Kimde ki şefkat vardır rahmet dahı andadır

Şimdi bir gönli açık sünnî müsülmân kanı (396/2)

Yûnus Emre'yi en çok kahreden durumların biri de dünyayı haram işlerin ve şarap düşkünlüğünün tutması ve bununla beraber fesatçıların itibar görmesidir:

Harâm ile hamîr tutdı cihânı

Fesâd işler iden hürmetlü oldı (387/3)

Hırs: Kontrolsüz ve bir başkasına da zarar vererek sahip olma duygusu şeklinde tanımlanabilecek olan hırs, tasavvufta en düşük nefis olan “nefs-i emmâre” (hayvanî nefis) istekleridir. Yûnus Emre aşağıdaki iki beytinde hırsın insana düşman ve kötü bir yolda olduğunu, bunun yanında hırs odunun insanı yaktığını söyler:

‘Aynı hırs olmuşdur nefesine ol kalmışdur

Kendüye düşman olmuş yavuz yoldaşa benzer (66/5)

İşün gücün fesâdıla yakdı beni hırs odıla

İtsen yârı bir ugurdan yanar oda atsan gönül (161/2)

Hırs'ın insana verdiği kötülüğün bilincinde olan Yûnus Emre, kendisinin hırs ve tamah ile olan ilişkisini şu şekilde ifade eder:

Bu cümle erkânı koyup birlik yolun tutan benem

Hırs u tama‘ benden irak hem arduma atan benem (212/1)

Kibir, Kin: Karşındakini duygusal olarak ezmeye çalışmak şeklinde tanımlanabilecek olan “kibir” ve düşmanlığın temeli olan “kin” duygusu, Yûnus Emre gibi düşünce sisteminin temelini “aşk” olarak kabul eden bir şairde elbette eleştirilecektir. Yûnus için kibir ve kin, “eğrilik”tir ve insan olan da bu eğriliği terk edip doğruluğa gelerek ermişlerden nasibini almalıdır:

*Egriligün koyasın togrı yola gelesin
Kibr ü kını çıkargıl erden nasıb alasın (250/1)*

Yas, Hüzün, Elem: Yûnus Emre şiirinde hüznün en çok işlendiği beyitler, ölümün işlendiği beyitlerdir. Ölüm karşısında yaşanan çaresizliğin yol açtığı hüznün, Yûnus'un şu beytinde, yavrusu ölen bir annenin saçlarını dağıtarak gizli gizli ağlaması şeklinde tezahür eden bir yas töreni yaşanmış gibi tasvir edilir:

*Karlu taglarun başında salkım salkım olan bulut
Saçun çözüp benim için yaşın yaşın aklar mısın (270/6)*

Şüphesiz, Yûnus Emre şiirlerindeki duygu işçiliği bunlarla sınırlı değildir. O daha birçok insani duyguyu çeşitli açılardan şiirinde işleyen bir şahsiyettir. İleride yapılacak araştırmalarla, Yûnus Emre'nin şiirlerinde duygu dokusu bütün yönleriyle ele alınmalıdır.

Yûnus Emre Şiirinde Retorik

Şüphesiz Yûnus Emre'nin söylediklerinin şiir olmasının sebebi, retorik/belâgat teknikleriyle söylenmiş olmasıdır. Bütün şiirlerin söylemsel zemini elbette retorik/belâgattir. Yûnus Emre'de retorik önemli kılan husus, dinî-tasavvufî kavramlarla izah edilmesi gereken "ilahi aşk" ve buna bağlı imge kurgulamalarını, vaaz dilinden kurtarıp şiir diline yükseltmiş olması yönüyledir.

Yûnus Emre, dinî-tasavvufî hakikatleri anlatırken, şiiri okuyanların dünyasıyla doğrudan ilişkili kelimelerle imge kurgulaması yapar. Mesela aşağıdaki iki beyitte bütün zamanların insanları için bir enginlik ve yücelik sembolü olan denizi ve insanlarda hayranlık uyandıran gemiyi, şeriat ve hakikat kavramlarının anlatılması için bir dolaylama alanı kelimesi olarak kullanır:

*Şer' ile hakikatün vasfını eydem sana
Şerî'at bir gemidür hakikat deryâsıdur (29/5)*

*Hakikat bir denizdür şerî'atdur gemisi
Çoklar gemiden çıkup denize talmadılar (38/2)*

Yûnus Emre denizle ilgili imge kurgulamasına aşağıdaki beytinde de başvurur. Bu defa kendisinin “aşk bahrisi” (aşk gemisi) olup deryaların da ona hayran olduğunu ve deryaların kendisinin katresi, zerrelere de kendisine umman olduğunu mübalağanın yarattığı gerilimle şöyle söyler:

*Benem ol ‘ışk bahrisi denizler hayran bana
Deryâ benüm katremdür zerrelere ‘ummân bana (12/1)*

Yûnus Emre, aşksızlara söylenen sözün etkisizliğini anlatırken, o sözleri karşısındakine hiç tesir etmeyen ve söylendikten sonra bir kayaya çarpıp geriye dönen bir ses yankısına benzeterek, Türkçe’nin retorik tarihinde özgün bir söyleyiş sergiler:

*İşksuzlara benüm sözüm benzer kaya yankusına
Bir zerre a’ışkı olmayan bellü bilün yabandadır (65/3)*

Aşağıdaki beyitlerinde aşkı hayatın en önemli kaynağı olan güneşe benzeten Yûnus Emre, bütün zamanlarda insanlığın en önemli ilgi alanı olan güneşi retorik bir zeminde ve somut-soyut kelime benzetme ilişkisi tekniği de kullanarak başarılı bir söylem kurgulaması gerçekleştirir. Aynı beyitlerde, aşktan uzak olan insanların en sert tabiat parçası olan taşla benzetilmesindeki teşbih sertliği şiir dilinin oluşması açısından önemli bir retorik aşamadır. İkinci beyitteki aşktan uzak taş gönüllünün gönlünde hiçbir şeyin bitmeyeceğini (yani aşkın yeşermeyeceği) ve dilinden de zehir akacağını; sözü çok yumuşak söylese de gönlündeki sertliğin tıpkı savaş sözü gibi olacağını söylemesi ayrı bir retorik başarıdır:

*İşidiün iy yârenler ‘ışk bir güneşe benzer
‘İşk olmayan gönül meseli taşla benzer*

*Taş gönülde ne biter dilinde ne agu düter
Niçe yumşak söylese sözi savaşa benzer (66/1,2)*

Yûnus Emre,

*Bu dünyânun meseli bir ulu şâra benzer
Velî bizüm ömrümüz bir tîz bâzâra benzer*

beytiyle başlayan şiirinde (69. şiir) dünyayı büyük bir şehre, ve insan ömrünü de bu şehirde çabuk geçen bir pazara benzettir. Şiirin takip eden beyitlerinde şâir, özetle şu düşünceleri işler. Bu dünya gelinip dönülmek istenmeyecek bir şehirdir. Şehrin önce tadını alanlar, sonrasında acısını göreceklendir. Önceleri güzelleri sevmenin hazzını yaşayanlar, sonunda hilekâr cadının elinde kalacaklardır. Türlü türlü hâlleri ve hayalleri olan bu şehir, gafilleri aldatmasıyla hilekâr cadıya, bu sınırsız hayallere kapılanlar da otlayan davara benzer. Yûnus'a göre, dünya şehrinin üç yolu vardır: Biri cennete, ikincisi cehenneme ve üçüncüsü de Allâh'ın dîdârına çıkar. Ayrıca bu şehrin sultanının (Allah'ın) herkese ihsânı olduğunu ve bu sultanla tanışan olmadığı hâlde onun var olduğunu belirten Yûnus, kendini ve nefsinin bilenlerin aşk ile bu dünya şehrini bahar yerine çevirdiklerini belirttikten sonra en son kendi hâlini şöyle tavsif eder:

*Her kim bu şâra geldi bir lahza karâr kıldı
Girü dönüp gitmegi gelmez sefere benzer*

*Bu şârun evvel dadı şehd ü şekerden şîrîn
Âhir acısını gör şu zehr-i mâra benzer*

*Evvel gönül almağı hûblara nisbet ider
Âhir yüz döndürmegi 'acûz mekkâra benzer*

*Bu şârun hayâlleri dürlü dürlü hâlleri
Aldamış gâfilleri câzu ayyâra benzer*

*Bu şârda hayâllerün haddi vü şumârı yok
Bu hayâle aldanan otlar tavara benzer*

*Bu şârdan üç yol çıkar biri cennet biri nâr
Birisinün arzusu maksûd dîdâra benzer*

*Bu şârun sultanı var cümleye ihsânı var
Sultanıla bilişen yogiken vara benzer*

*Kendü mikdarın bilen bildi kendü hâlini
Velî dahı 'ışkıla evvel bahâra benzer*

*Bî-çâre Yûnus'ı gör derdile hayrân olmuş
Anun her bir nefesi şehd ü şekere benzer (69)*

Bu şiirde dünya ile şehir arasındaki benzetme, Yûnus'un yaşadığı yüzyıl insanı için çok önemli bir sosyal olgu olan şehrin, imge dünyasına girmesini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Yûnus Emre, aşağıdaki şiirinde ise dünyayı her şeyi öğüten değirmene benzetir. Çünkü o dönem için insan gücünden çok daha üstün bir gücü, (ilkel termodinamik ve basit sanayi gücü) temsil eden ve günlük hayatın en önemli unsurlarından biri olan değirmen, okuyan ve dinleyende benzetildiği unsuru anlatmak için en kestirme dolaylama kelimelerinden birisidir. Ayrıca değirmenin hububatı un hâline getirmesi ile dünyanın insanı değiştirmesi arasında bir mahiyet ilişkisi kurularak özgün bir retorik kurgu sergilenir. Bu değirmenin un sepeti gaflete (soyut-somut ilişkisi) ve insanlar da öğütülen una teşbih edilir. Değirmen değirmencisi (Azrail), çarkı, iği, oluşu ile tasvir edilip her biri tasavvufî bir terimle ilişkilendirilerek anlatılır. Sonunda ise insanoglu toza-toprağa bulanıp mezara girecek şekilde hikâye edilir. Ve Yûnus Emre bu şiirinin sonunda, yaptığı benzetmenin farkında olarak, bu şiirin temsili bir şiir olduğunu söyler:

*Bu dünyânun misâli benzer bir degirmene
Gaflet anun sepedi bu halk öğünen una*

*Dünyâ bir degirmendür ol Çalab'a fermândur
'Azrâil'dür dimişler ol unı öğüdena*

*Olukdur Hak varlığı evliyadur çarh igi
Çarhı çarha benzetmiş şükr anı benzedene*

*Andan ol çarhun yiri ol çakıldak ipleri
Endişendür bulaşuk kaygula perîşâne*

*Dün-gün öter çakıldak degirmen döger anı
Aldar seni dün ü gün geçdi ömür ziyâna*

*Bu yir altun taş gibi niçe kâim olmuştur
Bu gök üstün taş gibi niçe aga vü döne*

*Bir niçeler turmuşlar dün-gün nevbet önerler
Bir niçeler göymezler önürdürler rindâne*

*Toza bulaşmış yatur yaşı yitmiş kocalar
Nevbet irse yönürür hem pîre hem cüvâne*

*Otlukdur kabrün senün gör azâbından sakın
Mustafâ böyle didi inanursan Kur'ân'a*

*Niçe bu temsilleri söyleyesin yürüyüp
Yûnus sen sa'y idegör derdün için dermâna (313)*

Didaktik vaaz dilinin “dünya malına tamah etmeme”yi öğütleme üslubunun yanında Yûnus Emre'nin dünyaya olan sevginin yenirken hoşlanılan ama sonunda zehirli bir yemek gibi olduğunu söylemesi, sözün etki gücünü arttırıcı retorik bir izahtır:

Dünyânun mahabbeti ağulu aşâ benzer (70/5)

Yûnus Emre'nin retorik şahikalarından iki örnek, ölümü ve mezarı anlattığı gazelinde geçen “kargu gibi uzun boylu” ve “ak teleme yüzler” benzetmeleri ile taze kızları ve gelinleri anlatmasıdır. Yûnus Emre'nin muhiti için uzunluğu anlatmanın en kısa yolu kargılar, beyaz tenli olmayı anlatmanın en kısa yolu da “ak teleme” (sağılan ilk süt)'dir. Kargı ile yapılan teşbihte şekil, teleme ile yapılanda ise renk

yönüyle kelimeler arasında ilişki kurularak, özgün bir retorik başarıya imza atılır:

*Elleridür kınalı hem karavaşları tapulu
Kargu gibi uzun boylu gül yüzlü hatunlar yatur*

*Yûnus bilmez kendü hâlin Hak Çalab söyledür dilin
Bir niçesi yeni gelin ak teleme yüzler yatur (82/7, 9)*

Yûnus Emre, aşağıdaki beytinde, karlı dağlar ile bulutları bir arada zikrederken, bulutların salkım salkım durması retorik kurgusunu yapar. Sanırım Türk şiirindeki en özgün şekil ilişkisine dayalı teşbihlerden biridir bu. Bu yetmez, kara bulutların saçlarını çözecek bir insana ve muhtemelen uzun saçlı anaya benzetir. Üstelik bulutlardan akan yağmur damlaları da gizli gizli akıtılan gözyaşına benzetilerek anlatılır. Kısacası Yûnus, iki mısralık bir beyitte, birçok retorik ilişki tekniği kullanılır:

*Karlu dağların başında salkım salkım olan bulut
Saçun çözüp benüm için yaşın yaşın ağlar mısın? (270/6)*

Yûnus Emre Divanı'nın en trajik benzetmelerinden birisi de genç ölümlerinin taze ekinlerin biçilmesi şeklinde anlatılmasıdır. Tarım toplumu insanı için hayatın en acımasız sahnelerinden birisi, ürüne dönüşmeyen hububatın mahvolmasıdır. Yani henüz ürün alınmadan ekinlerin biçilip yok edilmesidir. Yûnus Emre, tarım toplumu için son derece etkili olan bu tür bir hayat sahnesini, genç ölümüyle birleştirerek anlattığı beytinde, retorik bir izah şaheseri söylemiştir:

*Bu dünyede bir nesneye yanar içüm göyner özüm
Yigit iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi (388/4)*

Yûnus Emre, tasavvufi kavramları izah ederken başvurduğu imgeleme havzalarının basitliği ve hemen erişilebilirliği sayesinde basit ama güçlü bir retorik sergilemiştir. Ayrıca lâdinî anlatımlarında doğa ile insan arasında kurduğu ilişkilerde özgünlük ve her zaman geçerli olma özelliği sergileyen Yûnus Emre, retorik kurgulamalarıyla, Türkçe'yi şiir dili seviyesine yükseltmenin ilk adımını atmıştır.

Sonuç

Yûnus Emre Őiri, sadece dinî-tasavvufî bir zeminde tezahûr etmemiŐtir. Elbette onun temel hayat felsefesi tasavvuftur ve Őiirlerinin neredeyse tamamında bu sistem egemendir ama onun Őiirini zenginleştiren bir başka boyut da insanî duyguları iŐlemesindeki başarıdır. Meselenin retorik zenginliği ise, didaktik vaaz dilini retorik dile yükseltmesiyle saĐlanmıŐtır.